

Magyarország a XX. században

Sorsunk történelmi tételei

Nincs könnyű helyzetben a tisztelt olvasó, ha a könyvesboltok túlkínálatában fölfedezi legújabb kori történetünk frissen kiadott összefoglaló kötetét. A vásárlói szándék elbizonytalanodásának több oka lehet. Például az, hogy a Kossuth Könyvkiadó által megjelentetett munka díszes-fényképes borítója inkább emlékeztet egy évkönyvre, mint egy jelentős tanulmányokkal szolgáló, maradandó értékű tudományos szintézisre.

Pedig az igeny, amit a címben a szerzők megfogalmaztak jelentős és figyelmet érdemlő vállalkozásra utal: Magyarország XX. századi történelmének bemutatására. A kötet megjelenését nagyon fontos tényezők indokolták. A kiadói és a szerzői törekvés mögött egyértelműen annak a problémakomplexumnak a föl vállalása húzódik, melyet összefoglalóan a nemzeti azonosságtudat súlyos zavarának szoktunk nevezni. Olyan bántó hiányosságok megszüntetésére tesz kísérletet ez a törekvés, melyek pótlása nélkülözhetetlen társadalmunk szocialista továbbfejlődéséhez: a mind gazdagabb árnyalatú, társadalmi gyakorlatban megvalósuló nemzeti egységhez. Más vonatkozásban viszont az elmúlt évek demokratizálódó légkörében lezajlott és nemzeti sorskérdéseinket tisztázó viták, tudományos tanácskozások, társadalomtudományi elemzések után sürgető szükségességgel vetődött föl egy viszonylag egységes szemléletű, a „hivatkozási alap” jelentőségével bíró történelmi összefoglaló munka megjelentetése, mely egyébként képes a sematikus történelemfelfogás szívós közhelyeinek a meghaladására, valamint a reálpolitikai tényezőket és történelmi tényeket semmibe vevő szélsőséges álláspontok kritikájára, elutasítására. Hiszen az említett viták, kezdeményezések, a szűk körű kiadványok, a szakmai és publicisztikai „fáziskülönbségek” nemhogy hozzájárultak volna a nézetek közeledéséhez, a problémák tisztázásához, a szemléleti – s ezen keresztül cselekvési – együttetés létrejöttéhez, de az indulatok időnkénti fellángolása csak a korábbi szekértáborok ellentéteit növelte, tartósítva így az elidegenedett viszonyt a nemzet legújabb kori történelme, valamint az országlakók széles társadalmi rétegei között. Különösen a mai tizen-huszonevesek közelmúltunk iránt tanúsított szinte példátlan közönyie a figyelmeztető, ha föl idézzük a többi között *Lányi Gusztáv, Csepeli György és Hankiss Elemér* vizsgálati tapasztalatait. A családi, az iskolai és a társadalmi gyakorlatban megnyilvánuló nemzeti történelmünkkel kapcsolatos értékközvetítések kuszasága, az ismeretek és vélemények felszínessége e nemzedékeknél – végső soron – a nemzeti összetartozás tudatának elbizonytalanodásához, a közösségi hovatartozási élmény elvesztéséhez vezetett. Éppen napjainkban érezzük egyre több bizonyíték alapján, hogy ez a helyzet milyen súlyosan képes gátolni társadalmi kibontakozásunkat.

Indok tehát, ami egy olyan könyvnek a kiadását magyarázza, mely a nemzeti sorsváltozások racionális elemzésével hozzájárul a többszörösen sérült azonosságtudat rehabilitációjához, illetve szemléleti és elméleti biztonságával bizonyos rétegek számára a *munkaeszköz szerepére* is alkalmas, bőségesen felsorakoztatható. *E szemléleti és gyakorlati kettősség – kettős haszon!* – a szintetizáló munka legfontosabb erénye, valamint a szerzők gondolkodásmódját, *viszonyulását* meghatározó jellemző motívum is.

Megnyilvánul e sajátosság abban, hogy a XX. századi történelmünk olyan áttekintését végzik el, melyben egyaránt helyet kapnak a jól ismert eseményekre vonatkozó új kutatási eredmények és azok a korábban félreértett tapintatból nem tárgyalt események és folyamatok, melyek komplex feldolgozására, illetve marxista értékelésére, az elmúlt években nyílt lehetősége a tudománynak. Ha néhányat kiemelünk a korábban „kényesnek” tartott problémákból, mint a monarchia gazdasági-politikai dinamizmusa, az I. világháború befejezésének történelmi alternatívái, ezek árnyalt bemutatása, Trianon ténye és katasztrófális következményei nemzeti létünkre nézve, a Horthy-rendszer differenciált értékelése, II. világháborús szereplésünk összetettsége, a párizsi békekonferencia megalázó diktátumai, avagy a koalíciós évek „nagy lehetőségének” bemutatása, értékelése stb., azonnal világossá válik, hogy ezek korábbi elhallgatása, a politika taktikai érdekeinek alárendelt leegyszerűsítő tárgyalása vezetett nemzeti tudatunk diszkontinuitásához, hiányosságainak kialakulásához. Az említett nyitottság és szemléleti „kettősség” szerencsésen kimutatható a vizsgált történeti korszak eseményeinek, folyamatainak és főszereplőinek a bemutatásában, értékelésében, valamint a történeti folyamatosságot a valóságban gazdagító *társadalmi totalitás* – a könyvben remekül hangsúlyozott – „kormetszeteiben” egyaránt.

Ísmertedjünk meg ezek után a könyv legfontosabb állásfoglalásaival. Noha XX. századi összegzésre vállalkoznak a szerzők, ez természetesen nem képzelhető el az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulatának mind átfogóbb megismerésére, e „különös házasság” sajátosságainak föltárása nélkül. A történelem paradoxona, hogy e kapcsolat létrejötté és megszakítása egyaránt fájdalmas volt a magyar nemzet számára. Az elfojtott forradalom és szabadságharc reményeihez képest a monarchia valósága mindenkor a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos lelkiismereti konfliktusokat idézte, míg a Trianonhoz vezető válási folyamat a nemzetet történelmének mélypontjára sodorta.

Gergely Jenő, a fejezet írója, példás elemzésben mutatja be a korszak gazdasági-kulturális dinamizmusát, a politikai rendszer liberalizmusának előnyeit, a szabadságjogok intézményes garanciáit, nem hallgatva el annak szociális, társadalmi korlátait. Szerencsés kezdeményezésnek számít, amint a szerző leszámol a nemzetiségek „asszimilálásának”, az erőszakos magyarosításnak korábban oly sokat hallott téveszméivel, elfogadva, hogy bizonyos körök és egyes egyéni kezdeményezések valóban okozhattak sérelmeket a nemzetiségi lakosság mindennapjaiban. A vonatkozó források és más értékelések megidézése után ezúttal is emeljük ki vélekedését a századforduló Magyarországnak nemzetiségi viszonyairól: „*A történelmi folyamatok mérlegelése után ma is megállapíthatjuk, hogy a magyarosítás javarészt magyarosodás volt; spontán, természetes folyamat.*” Máig

vitatott kérdés, hogy vajon szükségszerű volt-e a monarchia – s ezen belül a történelmi Magyarország – szétesése, avagy radikálisabb belső reformokkal továbbélhető lett volna Európának ez a sajátos képződménye. Mindenesetre örvendetes, hogy Gergely két helyen is utal arra, hogy *„a történelmi Magyarország összeomlása nem volt elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség, de a monarchia felbomlásának alternatívája eleve benne rejtett belső ellentmondásaiban; viszont elkerülhetetlenné ez csak a háború elvesztésekor vált”*. Ennek világpolitikai összefüggéseiről pedig érdemes tudni: *„Az antant hadicéljai között sem szerepelt a monarchia, még kevésbé a történelmi Magyarország felszámolása, sőt még annak jelentős mértékű meggyengítése sem.”* A könyv érdeme, hogy részletesen föltárja azokat a folyamatokat, melyekben az említett stratégiai státus quó a világháború négy esztendeje alatt, majd 1918 és 1920 között felbomlott, s miként alakult ki a Kárpát-medence történelmi integritásából a kisebbségek szeparatista törekvései nyomán – az antant manipulációinak engedelmeskedve – az apró nemzetállamok sokasága. Létrejöttükkel eleve az újabb világháborús konfliktusok veszélyét hordozva.

Hasonlóan árnyalt és az összefüggésekre figyelő a forradalmak korának és változásának tárgyalása. A jól ismert események tényeken alapuló megközelítése, e korszak politikai, eszmei sokszínűsége, az események tragikus és heroikus szélsőségeinek az összekapcsolása a könyv legjobb fejezetei közé emeli, számos új tanulssal gazdagítva korábbi ismereteinket. Az ismert tanulságok mellett ne felejtjük el, hogy 1918. november 4-én a KMP moszkvai megalakulásakor *„A kommunista párt vezetőségében helyet kaptak a magyarországi nemzetiségek képviselői is, ami azt jelezte, hogy a hazatérő kommunisták egy soknemzetiségű állam fennmaradásával számoltak, amelyben a munkásság összefogása legyőzi a nemzeti ellentéteket.”* Gergely Jenő e hangsúly elhelyezésével csupán érzékletesebbé teszi az elvakult nacionalizmusok és szeparatista törekvések sikerének tragikumát, a reakciót szolgáló szerepét a közép-európai „újjaszületésben”. A „kompország” látomás valósága ebből a történelmi helyzetből érthető meg igazán, nemzeti történelmünk XX. századi „hullámmozgása” czektől az eseményektől veszi kezdetét. A Horthy-rendszer keletkezése és bukása egyaránt e „hullámmozgás” mélypontjának tekinthető, a költő szavaival mondván: „vérben és mocsokban” valósult meg. Akár a Tanácsköztársaságot követő fehérterrorra, akár a nyilas pribékek nemzetvesztő tombolására gondolunk, e helyzetkijelölést el kell fogadni. A könyv jelentős szemléletformáló sikere azonban, hogy képes a két mélypont közötti nemzeti talponmaradás differenciált bemutatására, a fejlődés eredményeinek és korlátainak marxista értékelésére. A biztos tényismerettel és szemléleti következetességgel megírt fejezetek elolvasása után nyilvánvaló eredménynek tudhatjuk, hogy a magyarság Trianon katasztrófája után is képes volt az önálló állami létre, hogy az általánosnak mondható konzervativizmus ellenére az oktatási, művelődési és egészségügyi intézményhálózat európai színvonalon működhetett, hogy az ideológiai monopóliumok hatása mellett bizonyos korlátozott körben mind a népi, mind a szociáldemokrata „baloldal” szellemi pluralizmusa éreztethette dinamizáló hatását. Noha kétségtelen tény, hogy a fasiszta Németország közelsége nem maradhatott hatás nélkül a konzervatív-arisztokrata kormányvezetésre, az összefoglaló munka tényként említi a nemzeti szuverenitás azon megnyilván-

nulásait, melyek akár a lengyel menekültek befogadásával, akár az ún. „zsidókérdés” végsőkéig „türelmes” kezelésével váltak kézzelfoghatóvá. A két mélypont közötti kedvező tendenciák vállalásával és bemutatásával a szerzők korántsem akarják a felelősséget elhárítani a korszak irányítójától, a II. világháború katasztrófájáért vétkes vezetőktől. A magyarság életcreje, a szellemi élet legjavának értelmisége, az Európa előtti bizonyítási kényszer pozitív hatása mind-mind azt igazolják, hogy létezett ebben az időszakban is felelős politikai kezdeményezés, áldozatos termelésre képes dolgozók sokasága, valamint a haladás mellett elkötelezett politikai erők tömegbázisa. *Romsics Ignác* és *Pritz Pál* érdeme, hogy a korszak megdöbbentő kegyettségét biztos érzékkel tudják megragadni.

A rendszer válsága és politikájának csődje a II. világháború kitörésével és különösen a Szovjetunió elleni hadba lépéssel vált nyilvánvalóvá. A nemzetközi politikai skálán a rendszer presztízse ettől kezdve rohamosan csökkent. A konzervatív kormányzatok történelmi megvédésének, ami meggátolta a német szövetség mielőbbi felszámolását, meghatározó oka az volt, hogy a rendszer „mentése” elképzelhetetlen volt egy esetleges szovjet győzelem és magyarországi bevonulás esetén. Pritz Pál tömör összefoglalásában ez így hangzik: *„Az ország vezetői számára – bármit is hangoztattak – nem az volt az elsődleges cél, hogy a magyar népet kíméljék a háború pusztításaitól, hiszen akkor az öldöklő küzdelemben bele se bocsátkoztak volna. Sokkal inkább első helyre a rendszernek a háború utáni időkre történő minél épebb átmentését állították.”* E politikai vakság – ti. a Szovjetunióval való megegyezés merev elutasítása – menthetetlenül vezette az országot a teljes pusztulásba. A százalmas kiugrási kísérlet ahelyett, hogy a nemzetközi mezőnyben javította volna a nemzet hitelét, a totális nyilas hatalomátvételt eredményezte, az ország szinte végzetes anyagi és erkölcsi leépülését indította meg. A szerzőt dicséri, hogy tárgyilagosan foglalkozik azzal a szinte példa nélküli helyzetsorozattal, amit kihasználatlanul hagytak a „háborús magyar kormányok”. Csak példaként idézzük az utolsó egyikét, miszerint: *„Sztálin azt akarta, hogy Budapestet »futólépésben« foglalják el”*. A totális fasiszta diktatúra, valamint a megszálló német csapatok cinizmusa azonban állóháborút erőszakolt ki a 2. ukrán front parancsnokságától, ezzel romhalmazzá téve a végsőkéig óvott fővárost, mintegy a „nemzetmentés” történelmi tragédiáját reprezentálva. Szeretnénk a könyvismertetésben is azt hangsúlyozni, amit a kötet oly bőséges tényanyaggal dokumentál, hogy a magyarság igazi „hovatarozását” a nyilasok és a németek uralma alól felszabadult országrészekben bizonyította, a helyreállítás munkálatainak példás megszervezésével, valamint a helyi hatalmi szervek öntevékeny, demokratikus létrehívásával és funkcionáltatásával. *Balogh Sándor* korábbi kutatási tapasztalatainak birtokában ragyogóan képes érzékeltetni azt a „mai ésszel” felfoghatatlan helyzetet, melyben rommá lőtt és kifosztott ország lakói a közvetlen demokrácia gyakorlatában – gondoljunk a földosztó és üzemi bizottságokra, a népbíróóságokra, a helyi közigazgatás szerveire, a „népi bizottságokra”! – hozzáláttak az embert és nemzetet egyaránt próbára tevő újjáépítő munkához. Az ideiglenes nemzeti kormány ezzel párhuzamosan végezte a belső és nemzetközi politika színterein a maga munkáját; megfizetve a bukott rendszer felelőtlenségéért a súlyos és semmivel nem csökkenthető árat. E kemény teherterhelés ellenére – melynek rész-

leteit a szerző pontosan, a tényekhez ragaszkodva ismerteti – a koalíció formáját megvalósító kormányzati-nemzeti egység sikere nyilvánult meg az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokon. Példaérvényűnek minősül, hogy a kormány az első nemzetközinek számítható egyezményt Romániával kötötte 1945. júliusában; példát mutatva e térség egymásra utalt népeinek közeledésére.

A koalíciós évek politikai dinamizmusát, a demokrácia „energiafelszabadító” hatását a társadalmi kibontakozásban sajnálatosan beárnyékolta a párizsi békekonferencia, ahol 1947. február 10-én írták alá a magyar békeszerződést. Míg Trianon ténye és példátlan következményei a magyarság történetében lassan közgondolkodásunk szerves és nélkülözhetetlen részévé válik, addig a párizsi békediktátum „szigorú” és „súlyos” kötelezettségei még kevésbé tudatosultak előttünk. Nem csupán azért, mert a Trianonban megkezdett mondatot 1947-ben, Párizsban fejezték be – sőt, ha a „pozsonyi hídfő” kérdésére gondolunk, Cschszlovákia javára még módosítottak is az ott megrajzolt határokon –, nem is csak azért, mert a jóvátételi kötelezettség mértéke messze meghaladta az ország normális teljesítőképességét és nem csupán az ismét kisebbségi sorba került magyarság nemzetközi jogvédelmének az elmulasztása miatt (amit egyébként Balogh Sándor is a békeszerződés egyik komoly fogyatékoságaként említi, hiszen mint írja: *„Erre egyébként már csak azért is szükség lett volna, mivel a békekonferencia anélkül döntött, hogy akár egyetlen esetben is megkérdezte volna az érintett nemzetiségi lakosságot, mely állam keretein belül óhajtana élni.”*), hanem elsősorban azért, mert Magyarország helyét e diktátum jelölte ki hosszú időre az újrarendeződő Európában. Így napjaink eredményei, sokszor túlzottan természetesnek érzett sikerei, miként az ebből következő lehetőségei is ebből a „történelmi látószögből” érthetők meg és tudatosíthatók igazán. Balogh Sándor meghatározó történetírói egyénisége nem csupán a kötet szerkesztőjeként érvényesül, hanem e fejezet összcállításakor, megírásakor is érzékelhető. Biztos anyagismerete, tanulságos és követendő szemlélete, a koalíciós idők pártharcainak, politikai intézményrendszerének, az intézményszerű demokrácia népi jellegének árnyalt bemutatása, érzelemmentes, mégis elkötelezett véleményalkotása legalábbis elgondolkodtató, s ennek nyomán a személyes azonosulást is elősegítő. Olyan erények ezek, melyek ismert történetíróink tiszteletre méltó sorában képesek egyéniséggé avatni a szerzőt, mégpedig történelmünk egyik kiemelkedően szép és sikeres korszakának szakértőjeként. A hidegháborús légkörben a politikai küzdelmek sajnos szintűgy megmerevednek, mint a nemzetközi kapcsolatok. A koalícióba tömörült pártok érdekképviseleti funkciójának erőltetett fölszámolása, az egypártrendszer diktatorikus, szektáriánus hatalomra kerülése, a demokratikus ellenőrző fórumok fölszámolása egyként a hatalmi rendszer torzulásához, a sztálini dogmák társadalomképének gyakorlati erőltetéséhez, s ezzel a felszabadulás utáni esztendőik ígéretes kezdeteinek a zsákutcájához vezetett. E torzulások bonyolult következményeit szintén higgadtan tárgyalják a szerzők, jelentősen árnyalva az „ötvenes évekről” kialakult sémákat. Az 1956-os válság október-novemberi cseményeinek bemutatása is törekszik a korábban részletezett szemléleti „kettősség” megvalósítására. Új elemként jelentkezik az okok és eredők differenciált bemutatása, az események alakulásának folyamata, ennek tartalmi össze-

tettsége, kül- és belpolitikai összefüggés-rendszerének tárgyalása. Ezt a történetíró számára többszörösen is nehéz feladatot *Izsák Lajos* jövőbe mutató következetességgel, s a mai nemzedékek mindegyike számára meg szívlelendően oldotta meg.

A könyv 1980 márciusáig, az MSZMP XII. kongresszusáig tárgyalja hazánk leújabb kori eseményeit, majd hogyanem napjaink történéseit. Ezekre a fejezetekre is jellemző mindaz, amit már korábban részleteztünk, s amit leginkább a „reformelkötelezettség” fejez ki. *Jakab Sándor* hitet tesz a szocializmus demokratikus gyakorlatának sikerei mellett, és veszélyesnek, sőt károsnak minősít minden retrográd, a visszalépést segítő intézkedést, vagy mulasztást. Ezek a lapok, ismételten igazolják a vállalkozás sikerét, hiszen a múlt, a jelen és jövő egységét, összefüggéseit itt érezzük a „legkézzelfoghatóbban”. (Kossuth)

NÉMETH JÁNOS ISTVÁN

